

ՎԱՐԴԱՆ ԱԼԵԿՍԱՆՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու

ՍՅՈՒՆԻՔԻ ԵՊԻՄԿՈՊՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ VI ԴԱՐԻ ԿԵՍԻՆ

VI դարի երկրորդ կեսը Հայաստանում նշանավորվեց քաղաքական և կրոնադավանաբանական մի շարք կարևոր իրադարձություններով: Քաղաքական և կրոնական խնդիրների փոխկապակցվածությունը հանգեցրել էր նրան, որ մեկ ասպարեզում տեղի ունեցող գործընթացներն անխուսափելիորեն արձագանք էին գտնում մյուսում:

Նշված երևույթները բնորոշ էին նաև Սյունյաց աշխարհին և արտացոլվել են նրա VI դարի երկրորդ կեսի կրոնաքաղաքական խճանկարում:

Ինչպես հաղորդում է Ստ. Օրբելյանը, Սյունյաց մեծահամբավ եպիսկոպոս Պետրոս Քերթողիմ (549-558) հաջորդել է Գիգանը՝ աթոռակալելով երեք տարի (559-562)¹: Պատմիչը նրա գործունեության մասին բացարձակապես ոչ մի տեղեկություն չի հաղորդում²: Որոշ օտար աղբյուրներ Գիգանին հիշատակում են նաև Գրիգոր անվամբ³: Նկատի ունենալով նրա աթոռակալման ժամանակաշրջանը՝ ենթադրվում է, որ այն հանգիստ և անխռով չի անցել, սակայն խոշոր կրոնադավանաբանական իրադարձությունների հիշատակություններ, այնուամենայնիվ, չկան:

Գիգանից հետո Սյունյաց եպիսկոպոսական Աթոռն անցավ Հայ Եկեղեցու VI դարի նշանավոր գործիչներից մեկին՝ Տեր-Վրթանեսին: Նրա պաշտոնավարման ժամանակաշրջանը հարուստ էր լուրջ քաղաքական և կրոնական իրադարձություններով: Վրթանես եպիսկոպոսի մասին աղբյուրները կենսագրական տեղեկություններ չեն հայտնում: Օրբելյանը հաղորդում է հետևյալ տեղեկությունները Վրթանեսի մասին. Վրթանես Սյունեցին աշակերտել է մեծահռչակ Պետրոս Քերթողիմ. «Երանելի աշակերտն Պետրոսն՝ Սուրբն Վրդանես»⁴:

Ելնելով այս վկայությունից՝ կարելի է ենթադրել, որ Վրթանեսը սովորել է Սյունյաց վարդապետարանում VI դարի կեսին, որտեղ և աշակերտել է Պետրոս Սյունեցուն: Այդ հիմամբ, նա հավանաբար ծնվել է 520-530 թթ.: Ուսանած լինելով Սյունյաց դպրոցում՝

¹ Պատմությունն անհանգիստ Սիսական, արարեալ Ստեփաննոսի Օրբելյան արքեպիսկոպոսի Սիմեաց, Թիֆլիս, 1910, գլ. ԻԲ, էջ 91: Ն. Ակիմեան, Պետրոս եպիսկոպոս Սիմեաց, Հանդես ամսօրեայ, 1903, N 8, էջ 252: Ըստ Դ. Ալիշանի կազմած գավազանագրքի՝ Գիգանը աթոռակալել է 556-558 թթ. (տե՛ս Դ. Ալիշան, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 20):

² Ըստ Հ. Աճառյանի՝ Գիգան անվան ծագումն անհայտ է և միակ հիշատակությունն այս է (տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Բ. Ա., Երևան, 1942, էջ 471):

³ Տե՛ս Հ. Բարթիկյան, Narratio de rebus Armeniac, հունարեն թարգմանությամբ մեզ հասած մի հայ-քաղկեդոնական սկզբնաղբյուր, Բանբեր մատենադարանի, N 6, Երևան, 1962, էջ 466, ծանոթ. 65, հմտ. Լ. Մելիքեթ-Բեկ, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, Բ. Ա., Երևան, 1934, էջ 79:

⁴ Ստ. Օրբելյան, Ազվ. աշխ., գլ. ԻԲ, էջ 91: Որոշ ուսումնասիրողներ սխալմամբ Վրթանես Սյունեցուն մոյնացնում են Վրթանես Քերթողիմ, որը 604-607 թթ. եղավ կաթողիկոսական տեղապահ (հմտ. Գ. Գալեմբեքեան, Սիմեաց դպրոցը, «Տաճար» շաբաթաթերթ, 1911, N 48, էջ 764-766):

Վրթանեսը, եթե ոչ կատարելապես, բայց և պատշաճ չափով, պետք է տիրապետած լինի քերթողական արվեստին, սակայն աղբյուրներում չկա որևէ հիշատակություն նրա հեղինակած գործերի մասին:

Սյունյաց դպրոցի աշակերտ լինելն է հենց հիմք տվել որոշ ուսումնասիրողների նրան ևս մեծարել «Երթող պատվաստիտղոսով: Նրա մասին Ալիշանը գրում է. «Նշանատր եղև և Վրթանես եպիսկոպոս»՝ նույնպես «Երթող կոչեցեալ» լեզու կոչա Ջ դարոս»⁵:

Վրթանեսը Սյունյաց եպիսկոպոս է ձեռնադրվել 562 թ.: Նրա ձեռնադրման պարագաների մասին հիշատակություններ ունի Մովսես Կաղանկատվացին: Ըստ Աղվանից պատմության հեղինակի՝ այդ արարողությունը տեղի է ունեցել Աղվանքի եկեղեցում, Ջաքարիա Կաթողիկոսի կողմից⁶: Այս վկայությունը պատմիչը բացատրում և հիմնավորում է նրանով, որ Պետրոս Սյունեցին իր հաջորդներին պատգամել էր ձեռնադրություն և մյուսն ստանալ Աղվանքի եկեղեցուց: Սակայն նրա շարադրանքում նկատելի են ժամանակագրական անհամաձայնություններ և փաստերի որոշ աղավաղում: Այնտեղ համարված են տարբեր ժամանակներում տեղի ունեցած և իրար հետ շփոթած անցքեր⁷:

Ըստ VI-VII դարերի Աղվանից եկեղեցու նվիրապետության գավազանագրի՝ Սյունյաց Վրթանես եպիսկոպոսին ժամանակակից է Աղվանքի ոչ թե Ջաքարիա, այլ Աբաս Կաթողիկոսը (551-595): Իսկ Ջաքարիա Բ-ն կաթողիկոս է եղել Վիրտից (596-630) հետո՝ 630-644 թթ.⁸: Հետևաբար, VI դարի 60-ական թվականներին եպիսկոպոսական Աթոռին նստած Վրթանեսը չէր կարող ձեռնադրություն ստանալ ավելի քան կես դար հետո աթոռակալած Ջաքարիա Կաթողիկոսի կողմից: Ուստի ենթադրում ենք, որ Վրթանեսը եպիսկոպոս է ձեռնադրվել Հայոց Կաթողիկոս Հովհաննես Բ Գաբեղենեցու (557-574) կողմից: Այս ենթադրության օգտին է խոսում նաև վերջինիս՝ հետագա բարեհաճ վերաբերվելու փաստը Սյունյաց թեմի և Վրթանեսի նկատմամբ:

Վրթանես եպիսկոպոսի կենսագրությանը վերաբերող Ստ. Օրբելյանի հաղորդած հաջորդ կարևոր տեղեկությունը նրա առնչությունն է Հայոց տոմարի բարեփոխության հարցով հրավիրված եկեղեցական ժողովին: Նա հայտնում է, որ Վրթանեսը Սյունյաց եպիսկոպոս էր, երբ Դվինում մեծ ժողով գումարեցին և սահմանեցին Հայոց թվականը: Սյունյաց հոգևոր և աշխարհիկ առաջնորդները միական օժանդակել են այդ գործին՝ Դվին ուղարկելով համապատասխան զիտելիքներով մարդկանց. «Արդ՝ ի կարգել թուականին մեծաւ ժողովով ի Դվին քաղաքի, էր եպիսկոպոս Սիւնեաց Տէր Վրդանէս, և իշխան՝ Տէր Միհր-Արտաշիր, որք եւ միաբանեալ ժողովոյն յղարկեցին զմաստուն վարդապետս և

⁵ Գ. Ալիշան, Սիսական, էջ 23:

⁶ Տե՛ս Մովսես Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղուանից աշխարհի, Երևան, 1983, գիրք Բ, գլ. ԽԸ, էջ 274: Ստ. Օրբելյան, նշվ. աշխ., գլ. ԻԲ, էջ 91: Ուխտանես եպիսկոպոս, Պատմություն Հայոց, Վաղարշապատ, 1871, գիրք Բ, էջ 119-120: Թովմատ երանելոյն Մաշտոցի, «Արարատ», 1902, N 7-8, էջ 751:

⁷ Տե՛ս Զ. Даниелян, Армяно-ирантисские отношения в период заключения Армяно-Аравского договора, Вестник общественных наук, АН Арм. ССР, 1988, N 4, стр. 27, прим. 27:

⁸ Տե՛ս Ն. Ակիբեան, Մովսես Դավաթուրանցի (կոչումը Կաղանկատվացի) եւ իր պատմությունն Աղուանից, «Հանդես ամսօրեայ», 1953, N 7-9, էջ 572:

գկատարեալ գիտնականն իրեանց, որք էին նախաթոռ ի վարդապետսն Հայոց և ուղեցին զայն տարակուսելի տոմարն»⁹:

Այս ժողովը, որին մասնակցում էին «քերթողը և գիտունը արուեստին», 584 թ. հրավիրել էր Հայոց Մովսես Բ Եղիվարդեցի Կաթողիկոսը (574-604): Այնտեղ պաշտոնապես ընդունվեց Հայոց տոմարի բարեփոխությունը: Առաջին հայացքից պատմիչի այս վկայությունը հակասում է պատմության կի՞ գլխում հիշատակված այն փաստին, թե տոմարի նորոգության ժողովին մասնակցում էր Պետրոսը¹⁰: Սակայն Պետրոս Սյունեցին մասնակցել է Դվիհի 554 թ. եկեղեցական ժողովին¹¹, եղել նրա նախաձեռնողներից և նշանավոր անդամներից մեկը¹²: Որպես քերթող և գիտուն նա զբաղվել է նաև իր ժամանակ արդեն հրատապ դարձած տոմարի կարգավորման խնդրով, որը քննարկվել է 554 թ. Դվիհի ժողովում, սակայն վերջնական լուծում չի ստացել¹³: Այդ առումով նրան իրավացիորեն կարելի է համարել Հայոց տոմարի նորոգման մասնակից և տոմարագետ¹⁴: Ինչ վերաբերում է 584 թ. ժողովին Պետրոս Սյունեցու ներկայությանը, ապա դա հնարավոր չէր, քանի որ նա վաղուց վախճանվել էր¹⁵:

Ցավոք, 584 թ. ժողովին մասնակցած սյունեցի վարդապետների և գիտնականների անունները մեզ չեն հասել, բայց, անտարակույս, նրանք եղել են նշանավոր մտածողներ: Հավանական ենք համարում, որ այդ գիտնականներից մեկը նույնպես ունեցած լինի Պետրոս անունը, ինչն էլ կարող էր լինել շփոթության պատճառ՝ վերագրելու մասնակցությունը հայտնի Պետրոս Սյունեցուն:

Վրթանես եպիսկոպոսի մասին երրորդ տեղեկությունը վերաբերում է նրա պաշտոնավարման ժամկետին, որը տևել է քսաներեք տարի՝ 562-584 թթ. «Եւ այնպէս ճշմարիտ վարդապետութեամբ և առաքինի վարուք կացեալ յԱթոռն մետրապօլտութեան զամս քսաներեք՝ փոխի յաստեացս», - գրում է Ստ. Օրբելյանը:

⁹ Ստ. Օրբելյան, *Աշխ.*, գլ. ԻԴ, էջ 97:

¹⁰ Նույն տեղում, գլ. ԿԹ, էջ 454:

¹¹ Դվիհի երկրորդ եկեղեցական ժողովը հրավիրվել է Հայոց Կաթողիկոս Ներսես Բ Բագրևանդցու (կթղ. 548-557 թթ.) կողմից: Ժողովի գլխավոր խնդիրը նեստորականների գործունեության սահմանափակումն ու արգելումն էր Հայաստանում (տե՛ս Մ. Օրմանեան, Ազգապատմ., մասն Ա, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 546-547, հմտ. Ն. Մելիք-Թամզյան, Հայոց եկեղեցական իրավունքը, գիրք Ա, Շուշի, 1903, էջ 366-368):

¹² Տե՛ս Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 72, 76, 222: Ստեփանոս Տարսնեցույ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետրբուրգ, 1885, գիրք Բ, գլ. Բ, էջ 82-83: Լ. Մելիքսեթ-Քեչ, *Աշխ.*, հ. Ա, էջ 40: Թուրթ Մխիթար վարդապետին, որ Գոշն կոչիւր, «Արարատ», 1900, N 10, էջ 502:

¹³ Տե՛ս Մ. Օրմանեան, *Աշխ.*, էջ 553-554: Հ. Բաղդյան, Օրացույցի պատմություն, Երևան, 1970, էջ 65: Նույնի՝ Հայոց տոմարի պատմություն, Երևան, 1976, էջ 28:

¹⁴ Հմտ. Ղ. Ինճիճեան, Հնախոսութիւն աշխարհագրական Հայաստանայց, հ. Գ, Վենետիկ, 1835, էջ 131: Գ. Զարբհանլեան, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն (Դ-ԺԳ դդ.), Վենետիկ, 1897, էջ 412-413:

¹⁵ Թե՛ Ասողիկը և թե՛ Վարդան Արևելցին միաբան են Հայոց տոմարի նորոգության գործում Պետրոսի մասնակցության հարցում, սակայն Վարդան Արևելցին սխալմամբ, քացի Դվիհի երկրորդ ազգային եկեղեցական ժողովից, Պետրոսին մասնակից է նկատում նաև 584 թ. Դվիհի ժողովին, ինչն էլ նույնությամբ կրկնել է Ստ. Օրբելյանը (տե՛ս Ասողիկ, գիրք Բ, գլ. Բ, էջ 82-83: Հստաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի, էջ 57-58):

Այժմ անդրադառնա՞նք այն կացությանը, որը ստեղծվել էր Սյունյաց թեմում վրթանեսի եպիսկոպոսության շրջանում: Պետք է նկատել, որ մրան վիճակված էր հովվել Սյունիքի համար շատ բարդ ժամանակաշրջանում: Այդ ընթացքում Սյունյաց Աթոռը գտնվում էր փորձությունների, դիմակայման և մաքառման գործընթացում, երբ հարևան պետություններն անթաքույց խրախուսում և օժանդակում էին իրենց երկրներից տարբեր կրոնական խմբերի անցումը Հայաստան: Նրանք հաստատվում էին ծայրամասային մահաճգնեռում, ուր ավելի հեշտ և արդյունավետ էր գործունեություն ծավալելը:

Աշխարհագրական դիրքի բերումով Սյունիքը զգալուն էր մեծ անցուղարձերի նկատմամբ: VI դարի երկրորդ կեսին Սյունիքում որոշ տարածում էին գտել մեսսորականությունը և քաղկեդոնականությունը¹⁶: Այս մասին Սյունյաց պատմիչը գրում է. «Յաուրս Տեառն վրդանիս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի, եկին ոմանք մեստորականք և քաղկեդոնիկք, և խաբկանօք բնակեցան յաշխարհս Սիսական և յԱղվանս»¹⁷:

Ծավալելով իրենց քարոզչությունը Սյունիքում՝ որոշ կրոնական խմբեր անցնում էին մեծ կենտրոնական Հայաստան: Այդ փաստի լավագույն վկայությունը Հիզորուզիտի ընդարձակ և վավերական վկայաբանության հետևյալ հատվածն է, ուր ներկայացված է, թե ինչպես մեստորականները Սյունիքով մերթափանցում են Հայաստանի կենտրոն և հաստատվում այնտեղ. «Սա (Հիզորուզիտը - Վ. Ա.) ի դիպուածոյ իմեքէ ի բանակս թագաւորին հասանէր և պատահէր չարչարանաց սուրբ վկայի ուրումն, որում անուն էր Գրիգորիս: Հրաշացեալ ընդ համարձակութիւն մահատակին... յայնմհետէ զղջմամբ ունէր զմոգութիւնն: Գայր անտի յաշխարհն Սիւնեաց, պարապելով յունկնդրութիւն գրոց սրբոց և լեալ անդ սակաւ ամիսս՝ հասանէ ի Հայս. և եկեալ յԱրարատ գաւառ՝ բնակէր յոստանին Հայոց ի Դուին»¹⁸:

Փաստորեն, Դվինի 554 թ. ժողովից հետո Հայաստանում մեստորականության և քաղկեդոնականության ուժը ոչ միայն վերջնականապես կտրված չէր, այլև մի կարևոր հատվածում, ինչպիսին Սյունիքն էր, մրանք տակավին կենսունակ էին: Թեև երևույթը կրոնական բնույթ ունի, սակայն անկասկած թերի կլինի հարցին մոտենալ միայն այդ տեսանկյունից: Այն պետք է ուսումնասիրել կրոնական և քաղաքական խնդիրների համատեքստում: Կարծում ենք, որ դա գերազանցապես պայմանավորված էր մոր քաղաքական կացությամբ, որ ձևավորվել էր Սյունիքում VI դարի 70-ական թվականներին:

572 թ. հայոց հակապարսկական ապստամբության մախօրյակին կարևոր ռազմավարական դիրք գրավող և ռազմական մեծ ուժի տիրապետող Սյունիք մահաճգն վարչականորեն դուրս եկավ Դվինում մատող պարսիկ մարզպանի ենթակայությունից: Սյունյաց իշխան Վահանը 571 թ. մահանգի դիվանը Հայաստանի մայրաքաղաք Դվինից տեղափո-

¹⁶ Մեստորականությունը և քաղկեդոնականությունն այս շրջանում շատ հաճախ մույնացվել են և փաստաթղթերում գործածվել միմյանց փոխարեն (տե՛ս Ե. ՏԷՐ-ՄԻՆԱՍԵԱՆԵ, Հայոց Եկեղեցու յարաբերությունները ասորաց եկեղեցիների հետ, Էջմիածին, 1908, էջ 107: Մ. Օրմանեան, Ազվ. աշխ., էջ 560):

¹⁷ Ստ. Օրբելեան, Ազվ. աշխ., գլ. ԻԵ, էջ 98:

¹⁸ Վարք և վկայաբանությունը սրբոց, հատընտիր քաղեալք ի ճառընտրաց, Վեներտիկ, 1874, հ. Բ, էջ 124-125:

Հովհաննես Բ Կաթողիկոսի հետ միասին ստորագրված է նաև «Աբրահամայ Տարանոյ և Մամիկոնեցից, Ներսայ Բասենոյ և Մարդադոյ, Մաշդոցէ Խոռխոռունեաց, Գտայ վանանդեայ, Աթիսոյ Ասորեաց և Բաբ Ամատունեաց» եպիսկոպոսների կողմից: Կաթողիկոսական թուղթը նախապես հռչակում է Հայոց Աթոռի առաքելականությունը:

Հիմք ընդունելով երեք տիեզերական ժողովների՝ Նիկիայի (325 թ.), Կոստանդնուպոլիսի (381 թ.) և Եփեսոսի (431 թ.) դավանաբանական որոշումները, կաթողիկոսը հերքում է մեստորականների ուսմունքը: Ընդգծում է Խոսիստանից նրանց մուտք գործելը Հայաստան և այդ պատճառով 554 թ. Դվինի եկեղեցական ժողովի գումարումը, «ընդ որս էր և երանելիմ Պետրոս եպիսկոպոսն Ջեր»²⁴:

Այս անհրաժեշտ նախաբանից հետո կաթողիկոսն անցնում է բուն նյութին՝ փաստելով, որ «պեղծ մեստորականք բազումք ի ձեր աշխարհիդ բնակեալ են, և դուք զդոսս ի սուրբ եկեղեցիս ընդունիք և ընդ դոսս հաղորդիք»²⁵: Նա նաև հիշեցնում է Գրիգոր Լուսավորչի մեծ վաստակը լուսավոր և ճշմարիտ հավատը Սյունիքում սերմանելու գործում Սյունյաց ու Հայրապետական Աթոռների սերտ կապվածությունը, փոխադարձ հոգևոր սերը:

Կաթողիկոսն իր պարտքն է համարում զգուշացնել և ազդարարել, որ, ինչպես մինչև այժմ հավատարիմ են մնացել Գրիգոր Լուսավորչից և այլ հոգեկիր սուրբ հայրերից ընդունած ճշմարիտ հավատին, այսուհետ էլ նույնը հաստատ ու անփոփոխ պահեն: Հորդորում է մերժել և չընդունել մեստորականներին, չլսել «հրապուրող և չարաթոյն բանից մոցա մահաբերաց... ոչ ընդունել զնոսս ի տունս, ոչ ողջունել բանիս, այլ հեռանալ ամենևին ի մոցանէ որպէս ի թշնամեաց խաչին Քրիստոսի»²⁶: Գրությունն ավարտվում է նրանով, որ թույլ է տրվում հերձվածողներին վերստին ընդունել Հայ Եկեղեցու գիրկը ապաշխարությամբ, եթե միայն նրանք կամովին արտահայտում են իրենց զղջումը և գրավոր նզովում Նեստորին ու բոլոր հերձվածողներին, ինչպես նաև Քաղկեդոնի ժողովը:

Խնդրո առարկա փաստաթուղթն ամբողջությամբ ներծծված է Սյունյաց՝ ի վերուստ ունեցած ուղղադավանության խորհրդով. «Որպէս ցայժմ լեալ էք ազգ սուրբ, ժողովուրդ սեպհական Տեառն Աստուծոյ, նոյնպէս և այժմ էք և մինչև յաւիտեան, դուք և զաւակք ձեր»²⁷: Այս պարտավորեցնող հիշեցումը նաև միտված էր ապագա կրոնական շեղումների հնարավորինս կանխմանը:

Սյունյաց աշխարհում կատարվող անցուդարձին և իրենց թղթի գործած ազդեցությանը հավաստիորեն տեղեկանալու համար՝ հատուկ «զհաւատարիմ այր» և երևելի ուսմամբ ճոխացած գիտակ պատգամավորի՝ Մատթեոս քահանայի միջոցով նրանք գրությունն ուղարկում են Սյունիք²⁸: Մատթեոս քահանան պետք է տար նաև լրացուցիչ բացատրություններ, եթե պահանջվեին:

²⁴ Գիրք թղթոց, էջ 79:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 80:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 79:

²⁸ Տե՛ս Գիրք թղթոց, էջ 79: Ե. Տեր-Մինասյան, Պատմաբանասիրական հետազոտություններ, Երևան, 1971, էջ 377: Մատթեոս երեքը նույն պաշտոնով հիշատակված է նաև Աղվանից Կաթողիկոս Աբասին ուղղված թղթում (տե՛ս Մովսէս Կաղանկատուացի, գիրք Բ, գլ. Է, էջ 125):

70-ական թվականներին: Տեղեկությունն ուշագրավ է հետևյալ առումով. Սյունիքում վաղուց արմատավորված էր քրիստոնեությունը, իսկ եկեղեցին ենթարկվում էր Դվիհի կաթողիկոսարանին:

VIII դարի սկզբի հայ-քաղկեդոնական մի սկզբնաղբյուր լիարժեք պատկերացում է տալիս մասնա Սյունյաց հոգևորականության դավանամքային համոզմունքների մասին, վկայում, որ դավանաբանական խնդիրներ կաթողիկոսական կենտրոնի հետ չեն եղել: Խոսելով քաղկեդոնականություն ընդունած եպիսկոպոսների կողմից Սյունյաց Վրթանես եպիսկոպոսին ուղարկած թղթի մասին՝ անանուն հեղինակը գրում է. «Նույնպես և Սյունյաց եպիսկոպոս Վրթանեսին, սակայն մա ևս չէր համաձայնվում՝ ասելով, որ իմձնից առաջ եղած երանելագույն եպիսկոպոսներ Պետրոսն ու Գրիգորը (Գիգան – Վ. Ա.) այդպես էին ասում «սուրբ Աստվածը», իսկ ես ո՛չ կավելացնեմ, ո՛չ էլ կպակասեցնեմ»³²: Այս խոսքերից ակնհայտ երևում է, որ Վրթանեսը դավանական հարցերում շարունակել է Պետրոս Սյունեցու գիծը: Վերջինս համոզված միաբնակ էր և հակաքաղկեդոնական, Հայ Եկեղեցու միասնության ջատագով:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ թեև 571 թ. Սյունիքը վարչականորեն դուրս եկավ Դվիհի մարզպանի հպատակությունից, սակայն մրա եկեղեցական թեմը շարունակեց մույնությամբ գործել Հայ Եկեղեցու մկրտապետական կառուցվածքում:

Վրթանես եպիսկոպոսին հաջորդեց Գրիգոր Բ-ն, որն աթոռակալեց տասնհինգ տարի՝ 584-599 թթ.³³: Սյունյաց պատմիչը հայտնում է, որ մա ձեռնադրվել է Աղվանից Եկեղեցում՝ այս անգամ ձեռնադրված մնալով կաթողիկոսի անունը հիշատակելուց: Հետևելով իրադարձությունների զարգացման տրամաբանությանը՝ կարելի է մկատել, որ Վրթանեսի մահով չվերացավ Հայ Եկեղեցու միասնությանը սպառնացող վտանգը և չհարթվեցին դավանաբանական ոլորտում գոյություն ունեցող կնճիռները: Ընդհակառակը՝ ավելի ակտիվացան հարևան պետությունների միջամտությունները Հայ Եկեղեցու գործերն մ, ինչը Հայաստանի մկատմամբ մրանց վարած քաղաքականության մի բաղադրիչն էր³⁴:

591 թ. պարսկաբյուզանդական պայմանագրով Հայաստանի քաղաքական բաժանմանը հետևեց մրա արևմտյան մասում՝ Ավանում, երկրորդ կաթողիկոսական Աթոռի ստեղծումը, որը բխում էր Հայաստանն անդարձ բռնազավթելու Մավրիկիոս կայսեր (582-602) ծրագրի դրույթներից: Այս առթիվ Սեբեոսը գրում է. «Հրաման ելանէ դարձեալ ի կայսերէն վերստին այլ՝ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի յամենայն Եկեղեցիս Հայաստան երկրի, եւ միաւորել հաղորդութեամբ ընդ զաւր իւր: Իսկ մանկունք ուխտի եկեղեցեացն Հայոց փախստական գնացեալ յատար երկիր վարէին: Եւ բազմաց առ ոչինչ համարեալ զհրամանն՝ զտեղի կալան եւ անշարժ մնացին: Եւ բազումք հաւանեալ փառասիրութեամբ հա-

³² Հ. Բարթիկյան, մշվ. աշխ., «Հանքեր մատենադարանի», 1962, N 6, էջ 465-466, հմմտ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, մշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 79, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. 8, Ասորական աղբյուրներ, էջ 391-392:

³³ Տե՛ս Ստ. Օրբելեան, մշվ. աշխ., գլ. ԻԵ, էջ 98: Ըստ Ղ. Ալիշանի՝ Գրիգոր Բ-ն աթոռակալել է 580-595 թթ. (տե՛ս մույնի, Սիսական, էջ 20): Բրոսսեն գտնում է, որ Գրիգոր Բ-ն մահացել է 621 թ. (տե՛ս Սյունիքի պատմություն, մերած., թարգմ. և ծանոթ. Ա. Արրահամյանի, Երևան, 1986, էջ 437, ծանոթ. 263):

³⁴ Տե՛ս Է. Դանիելյան, Հայաստանի քաղաքական պատմությունը և Հայ Առաքելական Եկեղեցին (VI-VII դարեր), Երևան, 2000, էջ 57:

դորդեալ միատրեցան արինաք: Բաժանեցաւ ապա եւ Աթոռ կաթողիկոսութեանն յերկուս. ամուն միոյն Մովսէս, եւ միւսոյն՝ Յովհանն: Մովսէս ի Պարսից կողմանէ, եւ Յովհանն՝ Յունաց: Եւ Յովհանն ընդ մասս հաղորդեալ միատրեցաւ, բայց Մովսէս ամենեւին ոչ լինէր ի մասս հոս»³⁵:

Հակաթոռ կաթողիկոսության ստեղծումը որոշ չափով նվազեցրեց Հայոց Կաթողիկոսության կենտրոնաձիգ ուժը՝ առաջացնելով նվիրապետական կառուցվածքի նկատելի խաթարում: Կայսրության կողմից պարտադրվող դավանանքային շեղումները լի էին հայոց հոգևոր և քաղաքական ուժերը ջլատելու վտանգով³⁶: Որպես հետևանք՝ Գրիգոր Բ եպիսկոպոսի պաշտոնավարման ընթացքում ժամանակավորապես ընդհատվեցին Հայոց Կաթողիկոսության և Սյունյաց Աթոռի փոխհարաբերությունները: «Զերկուսանալն Հայրապետութեանն խոտեցին տեսարքն Սիւնեաց, եւ ոչ հաւանեցան ընդ մի ոք յերկուցն», - արձանագրում է Կաղանկատվացին³⁷:

Խառնաշփոթ և վտանգներով հղի իրավիճակը ստիպեց Սյունյաց առաջնորդներին ժամանակավորապես մեկուսանալ և ակտիվ շփումներ չունենալ Հայոց Կաթողիկոսության հետ: Այդ բանը տեղի է ունեցել 591 կամ 592 թվականներին: Ընդունելով Սյունյաց և Հայրապետական Աթոռների միջև փոխհարաբերությունների ժամանակավոր ընդհատման փաստը՝ Օրմանյանը գրում է. «Այդ եթէ ոչ Վրթանէս, գոնէ անկէ ետքը եկող Սիւնեաց եպիսկոպոսներ սկսան ձեռնադրութիւն և միտոն ընդունիլ Աղուանից կաթողիկոսէն... և այսպէս ըրած պիտի ըստին գոնէ Գրիգոր և Քրիստափոր»³⁸:

Ստ. Օրբելյանը տեղյակ լինելով այդ փաստին՝ եզրակացրել է, որ եպիսկոպոս Գրիգոր Բ-ն ձեռնադրվել է Աղվանից Եկեղեցում: Սակայն վերջինս աթոռակալել է մինչև 590-591 թթ., հետևաբար նա ձեռնադրություն ստացել է ոչ թե Աղվանից, այլ Հայոց Կաթողիկոս Մովսէս Բ Եղիվարդեցու (574-604) կողմից:

590-ական թվականների կեսից սերտացան հարաբերությունները Սյունիքի և Աղվանքի Եկեղեցիների միջև: Իրավիճակի թելադրմամբ վերջիններս հավանաբար որդեգրել էին միասնական գործելակերպ: Խոսելով VI դարի վերջի և VII դարի սկզբի կրոնական անցուղարձերի մասին՝ վրաց պատմական աղբյուրները ևս հաստատում են այդ բանը. «Իսկ աղվաններն /հերացիք/ ու սյունեցիք միառժամանակ հեռացան և կրկին հարեցան Ներսեսին»³⁹:

VI դարի վերջին ստեղծված կացությունը հանգեցրեց Սյունյաց եպիսկոպոսության հեղինակության նվազմանը: Սակայն այս իրավիճակը երկարատև չեղավ: 606 թ. Դվինի եկեղեցական ժողովի առաջին նիստում արդեն ներկա էր Սյունյաց Քրիստափոր եպիսկոպոսը: Իսկ 607 թ. նա այն գլխավոր եպիսկոպոսներից մեկն էր, որը կաթողիկոս ձեռնադրեց Աբրահամ Աղբաթաճեցուն (607-615):

³⁵ Պատմություն Սեբեոսի, էջ 91:

³⁶ Է. Դանիելյան, նշվ. աշխ., էջ 58:

³⁷ Մովսէս Կաղանկատուացի, գիրք Բ, գլ. 10թ, էջ 274:

³⁸ Մ. Օրմանեան, նշվ. աշխ., էջ 622:

³⁹ Լ. Մելիքսեթ-Քեկ, նշվ. աշխ., հ. Ա, էջ 39: